

ЗАМОНАВИЙ КАСБИЙ ТАЙЁРГАРЛИК ТЕНДЕНЦИЯЛАРИНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ (ОЛИЙ ТАЪЛИМ МИСОЛИДА)

Шаҳноза Абдуқайм кизи Хожиева

Немис тили назарияси кафедраси ўқитувчиси, ЎзДЖТУ

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада замонавий олий таълимда касбий тайёргарликни такомиллаштириш, халқаро рақобат шароитида ходимларни касбий тайёрлаш, таълим сифатини оширишга қаратилган фикр-мулоҳазалар ҳақида маълумотлар берилган. Олий таълимни ривожлантиришнинг ўзига хослиги ва тенденцияси турли соҳаларда юқори малакали профессионал кадрлар тайёрлаш учун шарт-шароитларни таъминлашдан иборат.

Калит сўзлар: *компетенция, таълим, категория, инновация, педагогик жараён, муҳит, ёндашув.*

ABSTRACT

This article provides information on the improvement of professional training in modern higher education, professional training of employees in the conditions of international competition, opinions aimed at increasing the quality of education. The uniqueness and trend of higher education development is to provide conditions for training highly qualified professional personnel in various fields.

Key words: *competence, education, category, innovation, pedagogical process, environment, approach.*

КИРИШ

Илмий парадигмадаги «таълим» атамаси «педагогик/таълим жараёни» тушунчасининг деярли бир хил таркибий-мазмунли қисмлари билан боғлиқ. Шу билан бирга, «таълим» атамасининг таърифи 1780 йилда И. Г. Песталоци дидактикаси томонидан киритилган ва узоқ вақт давомида инсонга барча педагогик таъсирлар мажмуаси сифатида тушунилган деб ҳисобланади. Унинг мазмунига энг муҳим аниқлик 1978 йилда ЮНЭСКОнинг 20 Бош конференцияси материалларида қайд этилган, бу ерда таъриф янада замонавий талқинни олди ва таълим шахсининг қобилиятлари ва хатти-ҳаракатларини такомиллаштириш жараёни ва унинг ривожланишини таъминлаши керак бўлган фуқаролик, интеллектуал етуклик, шунингдек, индивидуал ўсиш ва ҳоказолар натижаси сифатида қабул қилина бошлади.

Тадқиқотнинг бир қисми сифатида биз таълим тенденциялари ва замонавий олий таълимда касбий тайёргарликни такомиллаштириш йўллари танқидий кўриб чиқишни таълим, ўқув жараёни, ваколатлар, инновациялар, социализация ва таълим соҳасидаги ҳамкорлик шакллари каби категорик тушунчаларни тушунтириш ва асослаш билан боғлаймиз.

Худди шу нуқтаи назарни В.В.Краевский ҳам қайд этиб, бу, авваломбор, таълим мақсадларидан унинг натижаларига ўтиш, таълим жараёнининг муҳим белгилари таълим ва тарбиянинг яхлитлиги ва бирлиги ҳамда таълим, уларнинг барча таркибий қисмлари нисбий автономияга эга»эканлигини таъминлашдир.

Адабиётлар методологияси

Г.М. Коджаспирова ва А.Ю. Коджаспировлар таълим жараёнини ушлик вазифасини – шахсни давлат таълим стандартига мувофиқ тайёрлаш, тарбиялаш ва ривожлантириш масалаларини ҳал этиш билан боғлайдилар. Худди шу ёндашув рус тадқиқотчилари Л.В. Блинова, А.А.Бодалева, И.А.Зимней, Л.В. Лвов, К. Г. Митрофанова, Т. А. В. Хуторский ва бошқаларнинг қарашларида ўз аксини топган. Илмий педагогик нутқда «муҳит» тушунчаси билан, одатда, «шартлар - муҳит - ахборот ва алоқа воситалари» триадаси ўзаро боғлиқдир (Э. А. Алисов, М. С. Артюхина, В. Г. Афанасиев, Л. С. Выготский, Ю. С. Мануйлова, Г. И. Рогалева, Д. А. Хорват ва бошқалар). Улар касбий компетенциялар концепциясига когнитив, фаол (функционал-инструментал) ва шахсий компонентлар тўпламини киритдилар. Шу билан бирга, тадқиқотчилар «таълим жараёни ҳар қандай олий ўқув юрти фаолиятининг марказий бўғини, асоси» эканлигини таъкидлаб, олий таълим дидактикаси доирасида таълим ташқи муҳит билан ўзаро очиқ алоқада бўлишга, унинг ривожланишнинг янги даражасига ўтиш қобилиятини олдиндан белгилаб берувчи мураккаб тизим сифатида қаралади.

Асосий қисм: Агар биз тўғридан-тўғри олий касбий таълим (кейинги ўринларда - ОКТ) ҳақида гапирадиган бўлсак, шуни таъкидлаш керакки, у «махсус институционал муҳит» сифатида «умумий ҳолда таълим хизматлари амалга оширилишини таъминлайдиган меъёрлар ва ташкилотларнинг ўзаро боғлиқлиги тўплами, иерархияси, механизмлари» сифатида қаралади. Касб-ҳунар таълими ижтимоий гуруҳларнинг ўзаро таъсири доирасида намоён бўладиган ижтимоий муносабатларнинг энг муҳим элементи сифатида эътироф этилади, у мақсадларга эришиш ва шахсни тарбиялаш, ижтимоийлаштириш ва касбий тайёрлаш вазифаларини бажаришга қаратилган.

Замонавий касб-ҳунар таълими бугунги кунда жамият тараққиётининг муҳим воситаси бўлиб, тажриба, «мерос» ўтказиш функциясини бажаради ва

мерос контекстида «уч компонент мавжуд: билим, қадриятлар (ижтимоий жиҳат) ва кўникмалар (ваколатлар)».

«Компетенция», «Компетенцияга асосланган ёндашув» тушунчалари касбий тайёргарликнинг янада амалий йўналишини, унинг ишлаб чиқариш ва бозор иқтисодиёти талаблари билан боғлиқлигини таъминлаш, шунингдек, очиқлик ва жаҳон илмий фаолиятига ва технологик ютуқларга тўлиқ эътибор қаратиш муаммоси билан боғлиқ.

Мамлакатларнинг Болония декларациясига кўшилиши, Европа Кенгаши Симпозиуми тавсияларининг қабул қилиниши бу тушунчаларнинг таълим назарияси ва амалиётида кенг қўлланилишига олиб келди. Британиялик экспертларнинг фикрига кўра, куйидаги таърифни «компетентлик» тушунчаси билан боғлаш мумкин: «малакали бўлиш қобилияти» ёки «стандартга мувофиқ бирор нарсани яхши (малакали) қилиш қобилияти».

Таълим мухитининг инглиз тилидаги мазмунида компетенцияга асосланган ёндашувнинг таърифлари ва моҳиятини тушунишнинг жиддий таҳлили россиялик тадқиқотчи Г.Р. Ишқилдина ва «барча хорижий мамлакатларда компетенцияга асосланган ёндашув компетенцияларнинг тўртта асосий турининг бирлиги сифатида намоён бўлади» деган хулосага келди.

Кўришиб турибдики, чет эллик олимлар ижтимоий компетенцияларни (улар алоҳида ажратилган ва шахснинг шахсий фазилатлари ва қадриятлари билан боғлиқ), шунингдек, когнитив компетенцияларни (ўз соҳаси бўйича ҳаракат қила олиш учун билиш, билим эга бўлиш) ўз ичига олган касбий (профессионал) компетенцияларни, ҳамда функционал (маълум бир вазиятда ҚАНДАЙ ҳаракат қилишни билиш) компетенцияларга эътибор қаратадилар.

Шу билан бирга, турли муаллифларнинг ҳақиқий профессионал компетенциялари кўйидагича ўзаро касбий фаолиятда вазифаларни бажариш ва типик(оддий) муаммоли вазиятларни ҳал қилиш, малака талабларини амалга ошириш учун зарур бўлган касбий билимлар, кўникмалар ва умумлаштирилган ҳаракат усуллари мажмуи билан, субъектнинг тажрибага эга эканлигини айтиш имконини берувчи касбий фаолият соҳасидаги техник топшириқлар билан, шахснинг касбий соҳадаги муваффақиятли фаолиятини белгиловчи шаклланган шахсий фазилатларнинг ривожланган тизими билан боғлиқ.

Шундай қилиб, илмий ишларни таҳлил қилиб, тадқиқот учун муҳим бўлган биринчи оралиқ хулосаларга келамиз: замонавий жаҳон таълим мухитида «таълим» атамаси жуда кенг маънода - фуқаро, касбий, ижодий шахсни шакллантириш мақсадида шахсни тайёрлаш, тарбиялаш ва ривожлантириш тизими сифатида талқин этилади; бу Қонунчилик палатаси

томонидан 2020-йил 19-майда қабул қилинган ва Сенат томонидан 2020-йил 7-августда маъқулланган «Таълим тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунида ҳам табиий равишда ўз ифодасини топди; таълим жараёни тадқиқотчилар томонидан таълим, тарбия ва шахс камолоти учлигидан келиб чиққан ҳолда давлат томонидан режалаштирилган таълим натижаларига эришишга қаратилган олий таълим муассасаси фаолиятининг асоси сифатида эътироф этилган.

Олий таълим муассасасида касбий тайёргарлик жараёнининг моҳияти қуйидагилар билан боғлиқ бўлган касбий компетенцияларни шакллантиришдан иборат:

- касбий муаммоларни технологик жиҳатдан ташкиллаштирилган ҳал қилишга тайёрлик билан (муаммони тушуниш, маълумотни танлаш, уни таҳлил қилиш, ҳаракатларни режалаштириш, ресурсларни жалб қилиш, олинган натижаларни тўғри баҳолаш ва пайдо бўлган муаммолар билан боғлиқ ҳолда ўз ҳаракатларини тезда тузатиш);

- ҳал этилаётган касбий вазифаларга мувофиқ мазмунли ва мақсадли ҳаракат қилиш, мавжуд ресурс асосида уларни ҳал қилишнинг ягона тўғри, мақбул йўлини танлаш қобилияти билан;

- ўқиш давомида тўпланган, зарур бўлган ва малакавий талабларни сифатли бажаришга ёрдам берадиган конструктив тажрибани амалга ошириш қобилияти билан;

- битирувчи томонидан қабул қилинган ривожланиш қадриятлари билан, умрбод таълим, касбий ўзини ўзи тарбиялаш, меъёрлар ва касбий хулқ-атворни қабул қилиш ва бошқалар.

Юқорида айтиб ўтганимиздек, олий таълим муассасаларида касб-ҳунар таълимининг ўқув жараёни ташқи муҳит билан ўзаро таъсир қилиш учун очиқ бўлган мураккаб тизим сифатида намоён бўлади, бу унинг ривожланишнинг янги босқичига ўтиш қобилиятини олдиндан белгилаб беради. Шу муносабат билан таълим соҳасидаги инновацион жараёнлар ҳақида гапириш мумкин, бу технологик ва иқтисодий режадаги ўзгаришлар, ижтимоий ва жамоат муносабатларидаги ўзгаришлар билан боғлиқ.

Тўғридан-тўғри таълим соҳасига тўхталадиган бўлсак, илмий тадқиқотлар таҳлили шуни кўрсатадики, таълим тизими тараққиётининг эволюцион ривожланиш йўлини ва ўтган йиллар анъаналари ҳамда ютуқларини, шунингдек ўтмишдаги педагогик тажриба ва бошқаларни ҳисобга олмасдан, келажак таълим эҳтиёжларини лойиҳалашнинг имкони йўқ - таълим инновацияси деганда нафақат янгилик, балки таълим тажрибаси ва

анъаналарини ўзлаштирган, келажакда ривожланиш муаммоларини ҳал қилиш учун замонавий воқеликка мослаштирилган инновация тушунилади. Мустақил танқидий фикрлашни ривожлантириш; касбий муаммоларни амалий ҳал этиш тажрибаси; касбий фаолиятда юз берадиган жуда кўп ўзгаришларга тезда жавоб бериш қобилияти; пайдо бўлган муаммоларни ўз вақтида таҳлил қилиш ва ҳал қилиш қобилияти; муваффақиятга йўналтирилганлик ва бошқалар. 21-асрнинг асосий ажралиб турадиган хусусияти инсон капитали, билим, цивилизациянинг ахборот асрига кириб боришини энг муҳим ресурслардан бири деб ҳисоблайдиган “билимлар жамияти” айниқса замонавий шаклда жамиятнинг рақобатбардош ресурсларига асос сола оладиган касб-ҳунар таълими соҳасидаги инновациялар янги иқтисодиётнинг шаклланишини ташкил қилади. Аммо бунинг учун билим талабчан, амалиётга йўналтирилган ва доимий равишда янгиланиб туриши, шу жумладан, мутахассисларнинг саъй-ҳаракатлари асосида шахснинг ўзи, касб эгаси ва ўз билими ҳамда касбий маҳоратини ривожлантиришга қўйган ўз сармоялари ҳақидаги бу қимматли тушунча олий ўқув юртларида касбий тайёргарлик жараёнида белгиланиши керак. Шу муносабат билан Т.Шулц инсон билими “...инвестициялар атрибутига эга бўлган муайян фаолият турлари орқали ривожланади” деб ёзган ва олим инвестиция фаолиятининг бундай турларига ўз-ўзини тарбиялашни боғлаган.

Д.И Фелдштейн таъкидлаганидек, ўз-ўзини тарбиялаш ва ривожланиш - бу ҳаракатнинг энг юқори тури, «абдий ўсиш»дир, унинг ичида янги босқичдаги ҳаракат, аввалги тур натижаларини сублимация қилиш ва кенгайтириш ётади.

ХУЛОСА

Глобаллашув жараёнлари таъсири остида дунёда янги иқтисодий сиёсат, олий касбий таълим парадигмаси ўзгармоқда: «бутун ҳаёт учун» таълим шаклидан «бутун ҳаёт давомида» таълим парадигмасига ўзгармоқда.

Мақсадли касбий тайёргарлик доирасида ўз-ўзини тарбиялаш тушунчаси билан ҳозирги вақтда ахборот ва хулқ-атвор компетенциялари боғлиқ. Шу билан бирга, ахборот компетенцияси ахборотлар массиви билан ишлаш, уни танлаш, тизимлаштириш, таҳлил қилиш ва таржима қилишнинг доимий ривожланиб боровчи ва янгиланиб боровчи кўникмаларини белгилайди; хулқ-атвор компетенцияси касбий фаолиятнинг маълум бир турида керакли натижаларни олиш алгоритмлари билан боғлиқ.

Олий таълимнинг ахборотга бой таълим муҳити ўз-ўзини тарбиялаш, билим даражасини сақлаб қолиш учун катта аҳамиятга эга.

АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ (REFERENCES)

1. Хожиева, Ш. А. К. (2023). ОЛИЙ ТАЪЛИМДА ЗАМОНАВИЙ КАСБИЙ ТАЙЁРГАРЛИК ТЕНДЕНЦИЯЛАРИНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(1), 215-222.
2. Ляшенко, М. А. Политика и деятельность ЮНЕСКО в области образования, вторая половина XX века: дис... канд. исторических наук : 07.00.03, М. А. Ляшенко.- Москва, 2001.- 200с.
3. Слостенин, В. А. Педагогика [Текст]: учеб. пособие для студ. пед. учеб. заведений / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; под ред. В. А. Слостенина. – М: Изд. центр «Академия», 2002. – 576 с.- С.21.
4. Макарова Н.С. Развитие дидактического знания об образовательном процессе в высшей школе, дис... докт... пед. наук, Омск – 2014, С. 3.
5. Abdullayeva, M. (2022). THE APPEARANCE OF THE TERM “EDUCATION DICTIONARY” IN WORLD LINGUISTICS IS ANALYZED. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 29), 48-52.
6. Скоблева, Э. И. Высшее профессиональное образование как институциональная система/ Э. И. Скоблева// Вестник АГТУ. -2010. -№ 2. -С.30
7. Yakubovna, Abdullayeva S. "Formation of Local Budget Revenues in the Modernization of the Economy." *JournalNX*, vol. 6, no. 10, 2020, pp. 189-191.
8. Keldiyorovna, B. D., & Yakubovna, A. S. (2019). Axiological evaluation as the base of knowledge and cultural research of the Spanish and Uzbek languages. *International Journal of Recent Technology and Engineering*, 8(2 Special Issue 11), 3755–3759. <https://doi.org/10.35940/ijrte.B1486.0982S1119>
9. Sokhibakhon Yakubovna Abdullayeva. (2021). THE EFFECTIVE USE OF VIDEO TASKS IN THE GERMAN LANGUAGE LESSONS. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL)*, 2(08), 1–5. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/QG2X7>